

MAKTABDA IQTIDORLI O'QUVCHILARNI ANIQLASH VA ULARNI ZAMONAVIY ILM-FAN TARAQQIYOTIGA TAYYORLASHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Bobonazarova Ra'no Shomirzayevna
Samarqand viloyati Samarqand tumani
13- maktab amaliyotchi psixologi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada maktablarda iqtidorli o'quvchilarni aniqlashning psixologik asoslari hamda ularni zamonaviy ilm-fan taraqqiyotiga tayyorlash masalalari yoritilgan. Iqtidorli bolalarning psixologik xususiyatlari, qobiliyat va iste'dodlarini rivojlantirish usullari tahlil qilingan. Shuningdek, o'qituvchi, psixolog va otionalarning hamkorligi asosida iqtidorli o'quvchilarni qo'llab-quvvatlashning ahamiyati haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Iqtidorli o'quvchi, qobiliyat, iste'dod, psixologik xususiyat, motivatsiya, ilm-fan, ijodkorlik, ta'lim, intellekt, rivojlanish.

KIRISH

Bugungi kunda ilm-fan va texnologiyalar jadal rivojlanayotgan bir davrda yoshlarning intellektual salohiyatini rivojlantirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, maktablarda iqtidorli o'quvchilarni aniqlash, ularning qobiliyatlarini qo'llab-quvvatlash va zamonaviy ilm-fan taraqqiyotiga tayyorlash davlat va jamiyat oldidagi dolzarb masalalardan biridir. Chunki iqtidorli yoshlar kelajakda jamiyat taraqqiyoti va innovatsion rivojlanishning asosiy kuchiga aylanadi.

Iqtidorli o'quvchilar odatda yuqori intellektual salohiyat, tez fikrlash, kuchli xotira, ijodkorlik va mustaqil fikrlash qobiliyati bilan boshqa tengdoshlaridan ajralib turadi. Ular yangi bilimlarni tez o'zlashtiradi, murakkab masalalarga qiziqadi va izlanishga moyil bo'ladi. Ayrim hollarda bunday o'quvchilar o'z tengdoshlari bilan fikrlash darajasidagi farq sababli muloqotda qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin. Shu sababli iqtidorli bolalarga individual psixologik yondashuv zarur hisoblanadi.

Iqtidorli o'quvchilarni aniqlashda o'qituvchi va maktab psixologining roli katta. Pedagog o'quvchining darsdagi faolligi, qiziqishi va ijodiy fikrlashiga e'tibor qaratishi lozim. Maktab psixologi esa turli psixologik testlar, kuzatuv va suhbatlar orqali bolaning intellektual imkoniyatlarini o'rganadi. O'quvchilarning fanlarga bo'lgan qiziqishi, tez fikrlashi va mustaqil ishlash qobiliyati iqtidorning asosiy belgilaridan hisoblanadi.

Bugungi zamonaviy ta'lim tizimida iqtidorli yoshlarni qo'llab-quvvatlash uchun keng imkoniyatlar yaratilmoqda. Fan olimpiadalari, turli tanlovlar, ilmiy loyihalar va

innovatsion to'garaklar o'quvchilarning bilim va qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, axborot texnologiyalarining rivojlanishi yoshlarning ilm-fanga bo'lgan qiziqishini oshirishda muhim omil bo'lmoqda.

Iqtidorli o'quvchilar bilan ishlashda psixologik qo'llab-quvvatlash muhim ahamiyatga ega. Chunki ayrim iqtidorli bolalarda o'ziga nisbatan yuqori talabchanlik, hissiy ta'sirchanlik yoki ruhiy zo'riqish kuzatilishi mumkin. Shu sababli ularni rag'batlantirish, muvaffaqiyatlarini e'tirof etish va sog'lom psixologik muhit yaratish zarurdir. O'qituvchi o'quvchining qobiliyatini rivojlantirish bilan birga uning ruhiy holatiga ham e'tibor berishi kerak.

Oilaviy muhit ham iqtidorli bolaning rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Ota-onalar farzandining qiziqishi va iste'dodini qo'llab-quvvatlashi, unga erkin fikrlash imkoniyatini yaratishi lozim. Bolaga ortiqcha bosim o'tkazish yoki uni boshqa bolalar bilan taqqoslash uning ruhiy holatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu sababli oilada sog'lom psixologik muhit yaratish muhimdir.

Zamonaviy ilm-fan taraqqiyoti yoshlardan keng bilim, ijodkorlik va innovatsion fikrlashni talab qiladi. Shu sababli ta'lim jarayonida o'quvchilarda mustaqil izlanish, tahlil qilish va muammolarni hal etish ko'nikmalarini rivojlantirish muhimdir. Ayniqsa, STEAM ta'limi, raqamli texnologiyalar va xorijiy tillarni o'rganish yoshlarning zamonaviy ilm-fanga moslashishida katta ahamiyatga ega.

Shaxsning yosh davrlari ichida o'quvchilik davri eng murakkab va shu bilan birga muhim taraqqiyot bosqichidir. Ilk o'quvchilik 11-13 yoshni, katta o'quvchilik 14-16 yoshlarni o'z ichiga oladi. Bu davrning eng muhim xislati shundan iboratki, u o'quvchilikdan kattalikka, yoshlikdan yetuklikka o'tish davridir.

O'quvchilik – organizm taraqqiyotidagi shiddat va notekislik bilan xarakterlanadi. Bu davrda tananing intensiv tarzda rivojlanishi va suyaklarning qotishi ro'y beradi. Yurak va qon tomirlarning faoliyatida ham notekislik bo'lib, bu ham fe'lining o'zgaruvshan va ba'zan noqulayliklarni keltirib chiqaradi. Bular, albatta, asab tizimiga ham o'z ta'sirini ko'rsatib, o'quvchi tezda achchiqlanadigan bo'lib qoladi.

O'quvchi jismoniy taraqqiyotini belgilovchi asosiy omil jinsiy balog'at bo'lib, u nafaqat psixik, balki ichki organlar faoliyatini ham belgilaydi.

Psixik taraqqiyotning o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, u muttasil rivojlanib boradi, lekin bu rivojlanish ko'plab qarama-qarshilikni o'z ishiga oladi. O'quvchining psixik o'sishini harakatga keltiruvchi kuch uning faoliyatini vujudga keltirgan yangi ehtiyojlar bilan qondirish imkoniyatlari o'rtasidagi tizimning qarama-qarshilikda namoyon bo'lishidir.

Mana shu dialektik qarama-qarshiliklar ortib borayotgan jismoniy-aqliy hamda axloqiy imkoniyatlar bilan barqarorlashgan, stereotipga aylangan tashqi olamni aks ettirishning shakllari o'rtasida sodir bo'ladi. Bu taraqqiyot o'quv jarayonida kechgani

uchun ham to'g'ri tashkil etilgan o'quv faoliyati o'quvchi psixikasining muvozanatiga ta'sir ko'rsatib, uning turli fikr-o'yulardan chalg'ishiga zamin yaratadi.

Kamol topish o'quvchidan umumlashtirish, hukm va xulosa chiqarish, mavhumlashtirish, ob'ektlar o'rtasidagi ichki munosabatlarni o'rnatish muhim qonun, xossa, mexanizm va tushunchalarni anglash, ixtiyoriy diqqat, barqaror qiziqish, ongli motiv va mantiqiy eslab qolishni talab qiladi. Bularning barchasi fanlarga doir bilimlar tizimini vujudga keltiradi, amaliy ko'nikmalarni shakllantiradi, o'zini-o'zi nazorat qilish, baholash, anglash singari xususiyatlarni tarkib toptiradi. O'quvchi yoshi uchun qiziqishning kengligi va turli-tumanligi juda katta ahamiyatga ega. Bilishga bo'lgan qiziqishlar keng, barqaror va shijoatli tus oladi. Bilish faoliyatiga qaratilgan va u bilan bog'langan o'qish, mutolaa qilishga qiziqish rivojlanadi, ishda fikrni jamlash malakasi, mantiqiy eslab qolishning turli usullaridan foydalanish shakllanadi. Aqliy faoliyat nisbatan faol, mustaqil rivojlanadi.

Fikrlash faoliyati — umumlashtirish va abstraksiyalashning oliy darajasiga ko'tariladi, hodisalarning sababiy bog'lanishlarini ongli ravishda fahmlaydi, tanqidiylik rivojlanadi. Mana shu yerda o'quvchining qiziqishlari qobiliyatning o'sishi uchun sezitiv davr hisoblanadi. O'quvchilarda paydo bo'la boshlagan qiziqishlar ma'lum bir to'garakni tanlashda aniqlanadi, to'garaklardagi mashg'ulotlar vaqtida esa bu qiziqishlar o'sib mustahkamlanadi, ancha barqaror tus olib boradi.

Albatta, to'g'ri yo'lga qo'yilgan ta'lim-tarbiya ishlarining o'ziyoq o'quvchilardagi qiziqishlarni o'stirib boradi. Har qaysi o'quv fani va har qaysi bilim qiziqarlidir. O'quvchilarda qiziqish paydo qilish va uning barqarorligini saqlab qolish uchun avvalo o'qitilayotgan darslarning yorqin va jonli bo'lishi, noan'anaviy darslarni to'g'ri tashkil etilishi, zamonaviy texnologiyalardan foydalanishi, innovatsion texnologiyalardan va interaktiv metodlardan foydalanib, ularni amaliyot bilan bog'lab borish, so'ngra esa o'qib o'rganilayotgan fanlarni turmushning turli sohalaridagi ahamiyatini to'g'ri, ilmiy asosda asoslab berish katta ahamiyatga egadir.

O'quvchilik davrida fanga bo'lgan qiziqish mustahkamlanish bilan birga, kelajak kasbga birmuncha barqaror qiziqish shakllana boshlaydi. Har bir o'quvchining qiziqishlari keng bo'lishiga qaramay, ma'lum faoliyatga layoqati bo'ladi. Bu layoqat ham, ta'lim-tarbiyadan, faoliyatdan tashqarida kamol topmaydi. Ko'pincha o'quvchi o'z layoqatlarini yuqori baholaydi, boshqalar esa uning kuchi, irodasi va layoqatiga ishonchsizlik bilan qaraydi. Lekin, shunday bo'lsa-da, o'quvchi o'zini nima qilib bo'lsa ham hech bo'lmaganda tengqurlar tomonidan tan olinishiga erishishga intiladi. Agar mabodo o'quvchi shu davrda biror sabab bilan tengqurlari, kattalar tomonidan inkor qilinsa, u bunga juda katta mudhish voqeaday qaraydi, qiziqishlari so'na boshlaydi va hatto yo'q bo'lib ketishi mumkin. Bunday davrdagi qiyinchiliklarning oldini olishning eng ishonchli va foydali yo'li bu uning biror narsaga turg'un qiziqishiga erishish, faoliyat motivlarini mazmunliroq qilishdir.

Mustaqil fikrlashlariga halal bermaslik kerak. Masalan, shu davrda o'quvchi texnikaga qiziqib qolgan o'quvchi qiziqishini qondirish uchun shart-sharoitining yaratilishi, bekor qolmasligiga erishish, har bir harakatini rag'batlantirish, unga bir ish qo'ldan keladigan odamday munosabatda bo'lish pedagogik ahamiyatga ega. Uning qiziqishlarini bila turib, oldiga yangidan- yangi maqsadlar qo'yish o'quvchi qobiliyatining shakllanishiga asosdir. Shundagina uning o'zi to'g'risidagi tasavvurlari ijobiy, o'z-o'ziga bahosi adolatli bo'ladi, uning tak tubida yashirinib yotgan layoqatlari yuzaga chiqib, biror faoliyatga bo'lgan qobiliyati namoyon bo'ladi.

O'quvchi o'g'il-qizlar shaxsining kamol topishida o'zini anglashi muhim ahamiyatga ega. Chunki o'zini anglash jarayonida o'ziga berish mayli va istagi o'zini boshqa shaxslar bilan taqqoslash, o'ziga bino qo'yish ehtiyoji paydo bo'ladi. Bular esa o'quvchilikning psixik dunyosiga, aqliy faoliyatiga, tevarak-atrofga munosabatining shakllanishiga ta'sir qiladi. O'quvchidagi kattalik hissi ijtimoiy axloqiy sohada, aqliy faoliyatda, qiziqishda, munosabatda, ko'ngil ochish jarayonida, xulq-atvorning tashqi shakllarida o'z ifodasini topadi.

O'quvchilik davri o'ziga xos ijtimoiy guruhni tashkil etadi. U hayot, mehnat va tajribalarning muhim sharti, ijtimoiy xulq va psixologiyasi, yo'nalganlikning muhim tizimi sifatida tavsif qilinadi. O'quvchilik davrida insonning hayot va mehnat faoliyati belgilab olinadi, uni mustaqil mehnat faoliyatiga bo'lgan to'laqonli qobiliyatli qiladigan psixik, g'oyaviy yetuklik darajasiga erishadi. O'quvchi o'g'il va qizlar shaxsi o'zlari o'rin egallay boshlagan jamiyat, jamoa, ijtimoiy munosabatlar tizimidagi yangi muhit ta'sirida qaror topadi.

O'quvchilik davridagi asosiy faoliyat turi o'rganish, ta'lim olish, ishlab shiqarish mehnatidir. Bu jarayonda o'quvchi o'g'il va qizlarning aqliy rivojlanishida xarakterli o'zgarishlar yuz beradi, mehnat va o'rganishga bo'lgan ongli munosabat ham oshadi, kelgusidagi mehnat faoliyatida olingan bilim, malaka va ko'nikmalar unda to'laqonli qatnashish uchun zarur shartlardan biri degan onglilik shakllanadi.

Fikrlash faoliyatining rivojlanishi nazariy tafakkurning shakllanishiga, tabiat va jamiyatning umumiy qonunlarini bilishga, falsafiy kategoriyalarni o'zlashtirishga bo'lgan qobiliyatning shakllanishiga omil bo'ladi.[38.36]

O'quvchilik yoshidagi psixik rivojlanishning asosiy xislatlaridan biri dunyoqarashning shakllanishidir, shuningdek, turli bilim sohalari va faoliyatning har xil turlarida ijodning rivojlanishi ham ajralib turadi.

O'quvchilik davri hayotning xilma-xil jihatlariga bo'lgan hissiy va emotsional munosabatlarning boyligi va rang-barangligi bilan xarakterlidir.

O'quvchilik davri xususiyatlari tahlilida faoliyatga alohida ahamiyat beriladi.

Faoliyat deb insonning ehtiyojlari va qiziqishlarini qondirishga qaratilgan xatti-harakatlar yig'indisiga aytiladi.

Sotsiologlar, faoliyatni o'rganib uni quyidagi asosiy guruhlariga ajratadilar: ijtimoiy xarakterli, maqsadga yo'nalganlik, rejalilik, davomiylik.

O'quvchilik davri faoliyatining ijtimoiy xarakteri shundaki, ular bu davrda jamiyat tarixiy rivojlanishi, ijtimoiy mehnat jarayonida erishilgan barcha bilimlarni o'zlarining sa'yi-harakatlari bilan o'zlashtiradilar va takomillashtiradilar. Faoliyatning maqsadga muvofiqligi o'zining asosiy maqsadi kasbiy malaka va ko'nikmalarni egallash uchun ongli va muntazam intilishini bildiradi.

Faoliyatning rejaliligi esa bu davrdagi barcha sa'yi-harakatlar shunday tizimga ega bo'ladiki, unda ular o'zaro bog'langan, ma'lum bir tartibda joylashgan, muvofiq ravishda reja asosiga ko'rilgan bo'ladi. Faoliyatning izchilligi doimiy ravishda ma'lum bir vaqt jadvali asosida kasbiy faoliyatga tayyorlashdan iboratdir.

Har qanday qobiliyat ham murakkab bo'lib, u o'quvchiga turli-tuman talablar qo'yadi. Agar shaxs xususiyatlari sistemasi shu talablarga javob bera olsa, o'quvchi faoliyatni muvaffaqiyatlilik bilan amalga oshirish uchun o'z qobiliyatini ko'rsata oladi. Demak, o'quvchilik davri ehtiyojlari doim o'sib borish xarakteriga ega. Ular nafaqat o'quv faoliyatini, balki ma'naviy va moddiy hayotni qamrab oladi. Shaxsning dunyoqarashi tabiat, jamiyat, insoniyatga bo'lgan e'tiqodlari, ilmiy qarashlari asosida yuzaga kelgan tizimdir. Dunyoqarash shaxsning botiniy holati, hayot maqsadlari, qiziqishlari, munosabatlari, tutgan mavqelari bilan belgilanadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, maktablarda iqtidorli o'quvchilarni aniqlash va ularni zamonaviy ilm-fan taraqqiyotiga tayyorlash muhim pedagogik va psixologik jarayondir. Iqtidorli yoshlarni o'z vaqtida aniqlash, ularning qobiliyatlarini rivojlantirish va psixologik jihatdan qo'llab-quvvatlash kelajakda yetuk mutaxassislar va olimlarni tarbiyalashga xizmat qiladi. O'qituvchi, psixolog va ota-onalarning hamkorligi asosida olib borilgan ishlar iqtidorli o'quvchilarning salohiyatini to'liq namoyon etishiga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. G'oziev E. G. Umumiy psixologiya. — Toshkent: O'qituvchi, 2017.
2. Davletshin M. G. Pedagogik psixologiya. — Toshkent, 2018.
3. Karimova V. M. Ta'lim psixologiyasi. — Toshkent: Sharq, 2020.
4. Hasanboyev J. va boshqalar. Pedagogika nazariyasi. — Toshkent, 2019.
5. Vygotskiy L. S. Psixologik rivojlanish asoslari. — Moskva, 2016.